

6. Магдебурзьке право. Друкарня [безплатна блог-платформа]. URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/magdeburzke-pravo-eKHBk>
7. Михайло Грушевський (1866–1934). С. 22–40. URL: surl.li/zzfrfr

Некlesa Вікторія

Комунальний заклад «Гімназія № 28 Кам'янської міської ради»

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ПОГЛЯДАХ ІНОЗЕМНИХ АВТОРІВ XVII–XIX СТ.

Ключові слова: українці, ментальність, ідентичність, іноземні автори.

Keywords: ukrainians, mentality, identity, foreign authors.

Після завершення Національно-визвольної війни і побудови Української держави середини XVII ст. козацтво довгий час продовжувало виявляти психологічні орієнтації, риси ментальності, ціннісні установки, самосвідомість, а також дотримуватися зразків політичної поведінки, які запорозька спільнота виробила в попередній період.

Підтримання традиційних параметрів групової, станової тотожності досяглося, зокрема, завдяки певному інституційному механізму, насамперед інституту козацької ради [5, с. 167]. Істотним складником політичних позицій та орієнтацій козацтва, власне його політичної культури, була система цінностей, яку виробили козаки. Вона склалася в період станового формування цього соціального прошарку. До Національно-визвольної війни серед козаків закорінилися цінності, що, зокрема, пов'язувалися з поняттями рицарства і козацького товариства. В уявленні запорожців їхня рицарська належність зумовлювалася соціальним статусом особисто вільної людини, яка професійно займається військовою справою, спираючись на відповідні права і привілеї, а також дотримуючись неписаного кодексу рицарської честі [5, с. 173].

У зв'язку з цим моральними чеснотами вважалися особиста гідність козака-воїна, вірність, воєнна звитяга, дотримання рицарського слова, захист вітчизни від ворогів, гідне служіння монархам, оборона православної церкви та ін. У понятті козацького товариства віддзеркалювався моральний підтекст належності до козацької рицарської корпорації, насамперед у сфері повсякденного життя (козацьке побратимство, братерська любов, злагода, єднання, дружба, взаємодопомога, ідеал свободи тощо).

Українські старшини не схвалювали у спілкуванні вживання вульгарної лайки. Це можна помітити у козацьких літописців, у яких нецензурні вирази воєвод Шереметева називали «московським звичаєм». Лайка розглядалася як приниження гідності, особливо у міжетнічних відносинах із представниками російської еліти. У листі полтавських старшин та козаків до гетьмана І. Брюховецького 9 липня 1666 р. зі скаргою на воєводу Я. Хитрово на перше місце було поставлено образи, «в честі нестерпні», завдані брутальними висловлюваннями на адрес полковника і старшин. Як прояв зневаги розглядалася лайка і у спілкуванні між представниками української еліти. Так, В. Кочубей у записці на П. Орлика

засуджував те, що той разом із Г. Герциком «Пана Іскру, і мене, Судію, осуждали, оговорювали, лаяли в матір і всіляко хулили і принижували». Представники політично провідної верстви Гетьманщини до поняття «особиста гідність» включали й повагу до своїх предків та здобутих тими на користь сім'ї матеріальних статків. Адже «гідність» витлумачувалася як «придатність до діяльності, зумовлена народженням у конкретній родині», а «місце у родовій генеалогії та ієрархії, обсяг маєтності, що перейшла у спадок, були визначальниками особистості, її цінності, шляхетності». Саме з огляду на вказані семи поняття ми можемо пояснити, чому сотники ічнянський (Григорій Стороженко) та іванівський (Іван Стороженко) просили у Д. Апостола «святої справедливості за таке нестерпне безчещення та побої» [5, с. 161–162].

Рицарське самоусвідомлення козаків віддзеркалювало в їхньому середовищі орієнтацію на зрівняння в правах і свободах зі шляхетством. Загалом поняття рицарства і козацького товариства і пов'язані з ними ціннісні установки та категорії були одними з найшанованіших і сталих громадянських цінностей запорожців. Вони виконували політично мобілізуючу функцію в козацькому середовищі, особливо в періоди гострих політичних напружень. Прикметно, що ціннісне підґрунтя політичного сепаратизму запорожців, яке було наявне до Національно-визвольної війни, збереглося пізніше в антиросійських політичних позиціях українського козацтва. Прикладом цього може бути універсал-відозва гетьмана І. Брюховецького, з яким він звернувся до колонтаївських козаків та мешканців цього містечка в лютому 1668 р. У цьому випадку для нас важливим є не політична підоснова антиросійського повстання «боярина і гетьмана» Брюховецького, а те, що він був чудово обізнаний із традиціями, системою цінностей, політичними орієнтаціями та настроями українського козацтва [4, с. 173].

У XVIII ст. в українському суспільстві набуло поширення соціальне явище «шукання козацтва». Феномен шукання «шукання козацтва» поставав у практичних діях і психологічних орієнтаціях представників селянства та незаможного міщанства, спрямованих на їхній перехід у козацький стан. «Шукання козацтва» зумовлювалося кількома факторами. По-перше, козацький статус означав спосіб життя, права і привілеї, що давали людині особисту свободу й відчутні соціальні та економічні переваги у становому суспільстві. По-друге, з козацьким іменем народна пам'ять пов'язувала спогади про реальну свободу у різних її проявах, яку здобули внаслідок Національно-визвольної війни рядові козаки, селяни і міщани. Морально-етичні пріоритети і настанови, соціальні та політичні ідеали, установки і орієнтації козацтва закарбувалися у ментальності й моральній свідомості українців, а отже, вплинули на їхню національну індивідуальність [5, с. 174].

Ж.-Б. Шерер із захопленням пише про українських козаків, про їх войовничий дух. «Виховані як спартанці, завжди при зброї як римляни, громадяни цієї республіки не підкорювали чужі землі, як ці останні, але захищали свої вівтарі та хатні вогнища відважно й постійно, воліючи труднощі мандрівного життя, а не розслабленості рабства», – стверджує Ж.-Б. Шерер у вступному слові. І далі він підкреслює, що «українські козаки були мирним народом», але «пересвідчившись, що їх хочуть знищити, вхопилися за шаблі й почали зміцнювати свою незалежність на небезпечній відстані від місць, де вони зазнавали нестерпного гноблення» [1, с. 98].

У праці Й. Блазіуса, де йдеться про Україну і українців, впадає у вічі те, що впродовж усієї праці він постійно порівнює українське з російським: природу, ландшафт, вигляд полів, сіл, міст, будинків, побут, звичаї, їжу тощо, навіть спосіб уживання алкогольних напоїв. Так, він пише, що українські «чоловіки п'ють спокійно і повагом, тоді як великороси бездумно заливають свої шлунки горілкою, випиваючи кварта одним махом. Навіть п'яний малорос хоче контролювати свої почуття. Вільний малорос п'є з насолодою і з радістю, а великорос-кріпак намагається втратити свідомість. Й. Блазіус стверджує, що таких картин він багато бачив щоденно у Петербурзі [2, с. 144–145].

У спогадах Кларка відчутна приязнь до українців. Перед поїздкою в Україну росіяни застерігали його щодо небезпечної подорожі серед «бандитів». Але після приїзду він переконався, що подорожувати в Україні було чи не найбезпечніше. Він зрозумів, що інформація росіян була необ'єктивною, упередженою. Тут він зустрів турботливе, щире ставлення до своєї особи, гостинність. Особливо Кларк запам'ятав частування в Одесі, що детально описав у своїх спогадах.

Отже, у поглядах іноземних авторів XVII–XIX ст. відображалось багатогранне уявлення про українців, їхню ментальність і культуру. З одного боку, козацька спільнота продовжувала підтримувати традиційні цінності, що виникли внаслідок Національно-визвольної війни, зокрема принципи рицарства, гідності, свободи та братерства. Ці ідеали стали основою для формування політичних орієнтацій та соціальної самоідентифікації українців. З іншого боку, іноземні автори, як-от Ж.-Б. Шерер, Ю. Юст, Вольтер, Й. Коль, П. Шевальє та ін., підкреслювали унікальні риси української нації, її стремління до свободи та незалежності, що виражалось в їхньому ставленні до росіян, любові до рідної землі і гостинності. Українці були сприйняті як народ, який високо цінує свою свободу, має сильну національну свідомість і прагне зберегти свою ідентичність в умовах соціально-політичних змін. Водночас спостереження іноземців дають змогу розглянути не лише фізичні, а й культурні відмінності між українцями та іншими народами, зокрема росіянами, а саме в аспектах поведінки, звичаїв, соціальних пріоритетів та взаємодії з оточуючими.

Джерела та література

1. Борщак І. Вольтер і Україна (за невиданими документами). Україна: Науковий двомісячник українознавства. Київ: Держвидав, 1926. Кн. 1.
2. Брицький П. П., Бочан П. О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. Чернівці: Технодрук, 2011. 308 с.
3. Панчук І. І. Історія України очима іноземців: довідник-хрестоматія. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 304 с.
4. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: Книга, 2008. 368 с.
5. Шерер Ж. Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців... / пер. з фр. В. В. Коптілова. Київ: Укр. письменник, 1994. 311 с.